

Inhoud

Proloog. Een Kangoo 4-wheel drive	9
1 Verliefd op elkaar en op de dokter van Lambaréné	15
2 ‘Prachtige leekenapostelen’	42
3 Een koloniale schrikodyssee	76
4 ‘Nu kunnen we alles aan’	105
5 Een modelleerling en een modelmissiearts	140
6 Een Raptim-vliegtuig vol religieuzen	163
7 Wit geluk in een zwarte wereld	188
8 Omwille van de belofte	210
9 Tropenarts in Jimma	230
10 Een lang geheugen	252
Nawoord en verantwoording	283
Bronnen en literatuur	289

EEN KANGOO 4-WHEEL DRIVE

Op een middag belt mijn jongste zusje, tamelijk in paniek. Dries, onze vader, wil dat ze nu direct naar Amsterdam komt en met hem meegaat naar de Renault-dealer. Hij wil een auto kopen en moet een handtekening zetten voor de bestelling. Maar de kliniek waar hij tijdelijk verblijft, heeft liever niet dat hij in zijn eentje de straat op gaat. ‘Wat moet ik doen?’ vraagt mijn zusje vertwijfeld. Al weken loopt mijn vader rond met het plan een Kangoo 4-wheel drive aan te schaffen, een kleine bestelwagen met vierwielaandrijving. Hij wil er kastjes en kistjes in timmeren om zijn spullen op te kunnen bergen en er over een week of twee, drie – ‘hooguit een maand’ – mee naar Tanzania rijden. ‘Want ze hebben me daar nodig.’ Mijn vader is 76 jaar oud.

Een paar weken geleden is hij gestopt met het slikken van lithium. De psychiater die hij iedere vijf jaar bezoekt om zijn rijbewijs verlengd te krijgen, vertelde hem dat bipolaire stoornissen op oudere leeftijd nauwelijks meer voorkomen. ‘Hooguit word je wat depressief als je dat spul niet meer neemt,’ zei hij toen mijn vader klaagde over de bijverschijnselen van het medicijn tegen te grote stemmingswisselingen. Sindsdien is de altijd zo stille en in zichzelf gekeerde man in een opperbeste, energieke stemming. Hij praat veel en is onderhoudend en geestig. Om te voorkomen dat hij toch manisch wordt, heeft hij voor zichzelf een hele lijst met richtlijnen opgesteld. ‘Adviezen voor hypomane personen’ staat erboven: doe alles langzaam, zorgvuldig, nooit meer dan één ding tegelijk. Maak iets af voor je aan iets nieuws begint. Besef dat je sneller denkt dan ‘normale’ mensen. Heb geduld, blijf rustig, ook in het verkeer: rijd niet

harder dan nodig is. Doe niet aan bumperkleven, lichtgeknipper en opgestoken middelvinger.

Wij, zijn vijf kinderen, zijn ongerust. Bij ieder van ons komen herinneringen bovendrijven aan de laatste keer dat onze vader manisch was – alweer meer dan 25 jaar geleden – toen hij alles op het spel zette en alles wat hem dierbaar was kwijtraakte: zijn vrouw, zijn gezin, zijn praktijk als internist, zijn huis, zijn vrienden.

Maar ik ben ook geïrriteerd. Hij had net gezegd dat ik hem mocht interviewen over zijn verleden en nu wil hij die afspraak uitstellen. Hij moet, legt hij uit, eerst weer in balans komen; dat zegt zijn intuïtie. Ik weet dat hij gelijk heeft, maar het zit me dwars. Al heel mijn volwassen leven loop ik rond met vragen over de erfenis van het familieverleden. Ik heb altijd het gevoel gehad dat het niet ‘zomaar’ zo uit de hand gelopen was, begin jaren tachtig, gewoon omdat mijn vader die keer toevallig té manisch geworden was. Er moeten, dacht ik altijd, vroeger ‘dingen’ gebeurd zijn.

Maar over zijn jeugd zei hij nooit iets. Iedere vraag ernaar wist mijn vader altijd onopvallend en vakkundig af te wimpelen. Dat hij, zijn ouders en zijn vier broers in jappenkampen hadden gezeten, drong pas tot mij door toen ik halverwege de twintig was. Nooit vertelde hij ons waarom zijn ouders indertijd naar Nederlands-Indië waren vertrokken. En waarom was hij zelf als arts naar Afrika gegaan? Hoe was hij op dat eiland in het Victoria-meer terechtgekomen waar ik geboren ben? Waarom werd thuis ook over dat verleden nauwelijks gesproken?

Zeker tien jaar heeft mijn vader als missiearts en tropenarts in Oost-Afrika doorgebracht. Samen met mijn moeder, de grote liefde van zijn leven. Maar op haar begrafenis had helemaal niemand ook maar met één woord gerept van die periode uit hun leven. En nu zegt mijn vader tegen iedereen die het maar horen wil dat zijn jaren in Afrika de beste van zijn leven waren. Dáár was hij nooit manisch, noch depressief. Daar was hij gelukkig. Nu mijn moeder er niet meer is, en hij niet langer iedere twee

weken op zondag bij haar langs hoeft te gaan, wil hij in Tanzania aan het Victoriameer een huis kopen en in het ziekenhuis van Mwanza zijn diensten aanbieden als arts. Hij kent er nog een missionaris. Wat hem betreft is het al half geregeld.

De eerste keer dat ik mijn vader officieel vroeg of ik hem over zijn verleden mocht uithoren, reageerde hij enthousiast. Hij vertelde over zijn vader Janus en diens idealen, over Albert Schweizer en pater Damiaan en over collega-artsen, familieleden en vrienden die allemaal 'aangeraakt' waren door 'opa's vuur'. Beginnend jaren dertig van de vorige eeuw was Janus met zijn vrouw Stans als een van de eerste katholieke missieartsen van Nederland naar Nederlands-Indië vertrokken om daar 'iets groots te verrichten', zoals dat toen heette. Mijn vader rommelde wat tussen zijn papieren, liep naar zijn achterkamer en kwam terug met een grote houten kist. 'Ik wil best met je praten,' zei hij, 'maar dan moet je eerst de inhoud van deze kist goed bestuderen. Hier staat alles in.'

De kist bleek vol brieven, documenten en boeken van mijn grootouders te zitten. Rondzendbrieven die zij voor de oorlog vanuit Nederlands-Indië naar familie en vrienden hadden gestuurd. Alle brieven van mijn grootmoeder aan haar moeder in Nederland, netjes op een typemachine uitgetikt door mijn vader in de periode dat zijn eigen bestaan zo op losse schroeven had gestaan. (Wellicht had ook hij gehoopt verklaringen voor zijn crisis in het verleden te kunnen vinden.)

In de kist zaten brieven die mijn vader toen hij op kostschool in Nijmegen zat aan zijn ouders in Indonesië had geschreven, en ook brieven van zijn broers aan hun ouders. Tientallen, zo niet honderden brieven van mijn grootvader aan mijn grootmoeder en andersom. 'Makassar 1947-1951' stond er op een mapje; en: 'Indonesia-Rotterdam 1952-1955'; 'Nieuw-Caledonië-Rotterdam 1955-1956'; 'Nieuw-Guinea-Laren, 1961, 1962, 1963'.

Ik vond een ordner vol met titelpagina's van alle publicaties van mijn grootvader, de eerste dateert van 1919 en gaat over vo-

gels, die van na de oorlog hebben bijna zonder uitzondering ‘wanvoeding’ als thema. Op de talloze curricula vitae die ik aantrof – de een nog uitgebreider dan de ander – had mijn grootvader precies bijgehouden wat hij elk jaar had gedaan. Welke landen hij had bezocht. Wanneer zijn kinderen waren geboren. Wanneer ze waren afgestudeerd, gepromoveerd, verloofd en getrouwd en wanneer zij op hun beurt kinderen hadden gekregen.

Het was te veel, veel te veel, deze boekhouding van een trotse stamvader. Bovendien wilde ik het verhaal van mijn vader horen, niet het verhaal van mijn grootouders lezen. Aan hen had ik niet al te beste herinneringen. Zij waren strenge, afstandelijke mensen uit een andere tijd en wereld met vooroorlogse opvattingen. Zij hadden indertijd beweerd dat het door mijn moeder kwam, dat mijn vader ‘ziek’ was geworden. Mijn moeder had, net als mijn grootmoeder, aan mijn vaders zijde moeten blijven staan en niet voor een eigen carrière mogen kiezen.

Ik las de brieven die mijn vader vlak na de oorlog vanuit Nijmegen had geschreven aan zijn ouders in Nederlands-Indië, in Makassar (‘Gelukkig dat U over twee jaar terugkomt, anders zou ik het hier niet uithouden’). Ik las de brieven die mijn ouders vanuit Afrika naar mijn grootouders in Nederland hadden gestuurd (‘De eerste keer dat ik de bushkliniek bezocht, stond het zwart van de mensen die waarschijnlijk hoofdzakelijk kwamen om eens een echte witte dokter te zien’) en deed de kist weer dicht.

En toen stierf mijn moeder. Volkomen onverwacht. Haar kan ik niets meer vragen. En bij mijn vader vind ik nog altijd geen gehoor. Hij dreigt nu zelfs af te reizen naar Tanzania. Met de Renault Kangoo wil hij ongeveer dezelfde route rijden, maar dan in omgekeerde richting, als in 1968, toen hij met ons, zijn gezin, in een Peugeot 404 met kampeerspullen op het dak van Ethiopië naar Nederland reed. ‘Waarom ga je niet met hem mee?’ vraagt een collega. Natuurlijk, niets liever dan dat. Heel graag zou ik samen met mijn vader een bezoek willen brengen

aan het land waar ik geboren ben. Maar is het wel verantwoord voor een man van 76 wiens nieren door 25 jaar lithium ernstig versleten zijn om zo'n lange, niet ongevaarlijke autoreis te maken? In de stemming waarin hij verkeert zou hij me overigens toch nooit meenemen. Op last van de psychiater houd ik hem de laatste tijd nauwlettend in de gaten. Ik help hem met het opruimen van zijn huis, en begeleid hem op zijn eindeloze wandelingen door de stad. 'Mijn cipier' noemt hij me. Soms schertsend, meestal vol ergernis.

Er zit niets anders op dan de kist van mijn grootouders weer open te maken. Een oom geeft mij later nog het verslag dat mijn grootvader over zijn ervaringen als arts in de Japanse interneringskampen maakte. 'Oorlogsherinneringen' staat erboven. De datum: september 1980. Dat is precies de maand waarin mijn vader in een grote crisis belandde. Het jaar waarin hij alles kwijtraakte. Mijn grootvader begint zijn verhaal met: 'Dit is eigenlijk de voornaamste belevenis van ons leven geweest. We hebben er altijd grote weerzin voor gehad erover te praten, aan herdenkingen deel te nemen en dergelijke. Alleen allerlei beroepsmatige ervaringen en waarnemingen staan me nog helder voor de ogen. Maar over de omstandigheden waaronder we leefden, de gevoelens die ons bezielde, de wederzijdse ellende die we van elkaar hebben meegemaakt, dat alles is in een schemer verdwenen. Het valt ons beiden even moeilijk om ons namen van mensen te herinneren die zelfs jarenlang onze persoonlijke omgeving markeerden. Onze kinderen herinneren zich er slechts flarden van. Op aandringen van hen wil ik er toch een samenhangend verhaal van maken.'

Maar de sluier over het verleden verdwijnt pas echt als ik van mijn vader de ordners krijg met zijn eigen correspondentie. Daarin zitten de brieven van zijn ouders aan hém. Van mijn moeder aan hem. Van zijn broers aan hem. Van zijn vrienden, collega's en zelfs van zijn kinderen aan hem. In de ordners zit-

ten ook kopieën van brieven van hemzelf. Mijn vader had de gewoonte om van veel van wat hij zelf schreef een 'doorslag' te maken met carbonpapier.

Als ik alles heb gelezen, schaam ik me bijna voor de vragen die ik mijn vader heb gesteld. Het verhaal is te groot en te ingewikkeld en inderdaad ook te pijnlijk om zomaar op een achternamiddag te vertellen. Het gaat over een grootvader die op de golven van het koloniale tijdperk en de katholieke missie een gevierde dokter van God en de armen wordt en een vader die vol overtuiging en met de beste bedoelingen hetzelfde gaat doen, maar in een volstrekt ander tijdsgewricht terecht komt en daarin verstrikt raakt. Het is het verhaal van een familie vol idealen, van een gelovige familie die de wereld intrekt om 'goede werken' te doen, die overzee 'God, gezondheid en beschaving' wil brengen – maar ingehaald wordt door de geschiedenis.

VERLIEFD OP ELKAAR EN DE DOKTER VAN LAMBARÉNÉ

In de kist met documenten van mijn grootouders vind ik helemaal onderin een envelop met drie oude, enigszins vergeelde foto's van wat eruitziet als een feestelijk diner. Over een lange, met bloemen versierde tafel ligt een wit tafellaken met daarop grote porseleinen borden, zilveren bestek, kristallen glazen en veel flessen wijn. Rondom de tafel zitten zo'n vijftien mannen van verschillende leeftijden, allemaal dragen ze een pak met een stropdas. Aan het hoofd van de tafel zit mijn grootvader Janus. Hij is nog jong, begin twintig misschien. Ik herken hem aan zijn korte borstelhaar. Hij is duidelijk het feestvarken. Naast hem zit een kalende, wat oudere man met een klein snorretje. Dat moet zijn professor zijn, zijn promotor. Er is een accordeonist, de sfeer lijkt goed, iedereen kijkt lachend naar de fotograaf. De maaltijd is dan ook nog maar net begonnen, de soep zojuist opgediend. Mijn grootvader moet het grote nieuws kennelijk nog vertellen.

Het is een van de zeldzame anekdotes die in onze over het verleden doorgaans zo zwijgzame familie van generatie op generatie worden doorgegeven: het feestdiner ter ere van de promotie van mijn grootvader eindigde in een knallende ruzie. Ik hoorde het voor het eerst van een oom, een broer van mijn vader, die het op zijn beurt van een tante had vernomen.

Na afloop van het hoofdgerecht, net voordat het nagerecht zou worden geserveerd, vertelde Janus in een danktoespraak aan zijn tafelgenoten dat hij afzag van een verdere carrière in de biologie. Hij accepteerde de baan die hem als lector in Amerika was aangeboden niet. Hij had net het boek *Zwischen Wasser und Ur-*

wald – Aan den zoom van het oerwoud – van de beroemde Duitse oerwouddokter Albert Schweitzer gelezen en besloten dat hij dat ook wilde: dokter zijn voor de armsten der armsten in de wereld. Hij ging medicijnen studeren.

Zijn promotor was verbijsterd. Hij begreep er helemaal niets van. Hoe kon Janus, een van zijn meest talentvolle promovendi, bewezen onderzoeker in hart en nieren, zich inlaten met een ‘zo laag-bij-de-grondse’ wetenschap als geneeskunde? Strikt genomen was dat niet eens een wetenschap, meer een ambacht, een vak, zoiets als dat van een horlogemaker, maar dan wat ingewikkelder. De hoogleraar was diep en diep teleurgesteld.

Wat was er met Janus aan de hand? Jaren daarvoor had hij nog zijn eigen vader ervan weten te overtuigen dat hij, ook al was hij dan de oudste zoon, géén priester kon worden omdat een studie biologie veel beter bij hem paste. In de natuur voelde hij zich op zijn gemak. Al zijn hele jonge leven lang struinde hij als het maar even kon door de bossen en weilanden rondom Nijmegen en verder, op zoek naar vogels en nesten. Elke plant kende hij bij naam. Elk geluid in de lucht wist hij te plaatsen. Of een vogel nu op de vlucht was of zijn territorium bewaakte, hij wist wat zich daarboven afspeelde. Zelf begreep hij ook niet zo goed waar het vandaan kwam, maar Janus had, zou hij later verklaren, ‘een onuitroeibaar verlangen om de natuur haar geheimen te ontfuselen’, wat hem een ‘welhaast trance van gelukzaligheid’ opleverde.

Iedere vakantie verkende hij weer een nieuw terrein. De laatste jaren was hij vaak naar Corsica en de gebieden rond de Middellandse Zee getrokken. Hij had belangstelling gekregen voor het leven ónder water, voor octopussen, zeesterren en zeekomkommers, het onderwerp van zijn proefschrift. Sinds zijn vaders dood in 1921 had hij zijn studie en zijn reizen steeds kunnen bekostigen door ‘natuur en plantkunde’ te geven op een middelbare school en door artikelen te schrijven over zijn ontdekkingen. Biologie was, kortom, zijn lust en zijn leven. En nu, op 3 mei 1926, had Janus, 24 jaar oud, tijdens zijn eigen promotie-

diner de hoogleraar die zichzelf zo hoogachtte, te kennen gegeven dat hij al het moois dat voor hem in het verschiet lag – die prachtige toekomst in Amerika – liet varen voor een ongewis bestaan als dokter in een of ander oerwoud in een of andere overzeese kolonie.

Janus had Stans Küller leren kennen, de vrouw die zijn leven richting zou geven. Ze kwam uit de katholieke elite en was mooi, lang, altijd opgewekt en vol van de plicht tot hulp en verkondiging. Ze was een goede vriendin van Marietje, zijn één jaar jongere zus. Misschien had hij haar al eens in Utrecht gezien, waar ze begin jaren twintig van de vorige eeuw alle drie studeerden. Waarschijnlijker is dat hij haar voor het eerst gewoon bij hen thuis in Nijmegen had ontmoet, een van die keren dat ze even op de thee kwam. Net als Marietje was Stans in het najaar van 1923 in Nijmegen komen studeren. Op 17 oktober van dat jaar was daar de allereerste katholieke universiteit van Nederland geopend. Zij wilde tot die eersten van Nederland behoren die konden zeggen: ik ben afgestudeerd aan een echte katholieke universiteit.

Jaren van voorbereiding waren eraan voorafgegaan. Maandenlang hadden de katholieke kranten er vol van gestaan. Eindelijk zou er een einde komen aan de achterstandspositie van katholieken in Nederland en kon er begonnen worden met de vorming van een eigen roomse elite. Als geloof van de Spanjaarden, de vijanden uit de Tachtigjarige Oorlog, had het katholicisme bijna driehonderd jaar een ondergronds bestaan moeten leiden. Al die tijd was het protestantisme de enige toegestane godsdienst geweest. In 1853 had Nederland weer een zelfstandige kerkprovincie mogen worden, met eigen bisschoppen en een ambtelijk apparaat dat voor de wederopbouw van kerken en priesteropleidingen kon zorgen. Maar het aantal katholieken in hoge bestuurlijke en beleidsfuncties was begin twintigste eeuw nog erg bescheiden. Ook op wetenschappelijk en cultureel gebied speelden katholieken nauwelijks een rol van betekenis. In Nederland